

HISTORISK TIDSKRIFT  
(Sweden)

131:2 • 2011

# Bland drottningar och hertigar

Utblickar kring riddarromaner och deras användning i svensk medeltidsforskning

THOMAS SMÅBERG Malmö högskola

*Den höviska litteraturen introducerades i Sverige i början av 1300-talet, bland annat genom de tre riddarromaner som går under samlingsnamnet Eufemiavisorna. Tillsammans med Erikskrönikan utgör dessa viktiga litterära uttryck för den höviska kultur som fanns i Sverige. Genom riddarromanerna är det möjligt att få en inblick i de mentaliteter som rådde inom de aristokratiska kretsarna och därigenom nyansera och problematisera vår syn på den samhällsomvandling som skedde under 1200- och 1300-talen.*

Äldre historieforskning använde ofta källor, såsom det isländska sagamaterialet och de norsk-isländska kungasagorna, för att diskutera det tidig-medeltida svenska samhällets politiska historia och sociala organisation. Dessa källor utsattes sedan för ett förödande angrepp av bland andra Lauritz Weibull, som visade hur problematiska de var som historiskt källmaterial.<sup>1</sup> Synen på berättande källors användbarhet för studiet av svensk historia har dock under de senaste decennierna förändrats i och med olika sociala, kulturella, antropologiska och språkliga vändningar, vilket har lett till att forskare i allt högre utsträckning har vänt sig till berättande källor för att analysera historiska skeenden ur exempelvis mentalitetshistoriska perspektiv.<sup>2</sup>

1. Lauritz Weibull, *Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000* (Lund 1911).

2. Se exempelvis Fulvio Ferrari, "Literature as a performative act: *Erikskrönikan* and the making of a nation", i Massimiliano Bampi & Fulvio Ferrari (red.), *Lärdomer oc skämtan: medieval Swedish literature reconsidered* (Uppsala 2008).

---

Fil. dr Thomas Småberg, f. 1970, är lektor i historievetenskap och lärande vid Historiska studier, Malmö högskola. Småberg har tidigare publicerat *Det stängda frälset: makt och eliter i det medeltida lokalsamhället: Marks och Kinds härad i Västergötland ca 1390–1520* (2004). Hans forskning rör sig nu kring medeltida ritualer och han är medredaktör till den kommande antologin *Devising order: socio-religious models, rituals, and the performativity of practice* (Brill 2011). E-post: thomas.smaberg@mah.se

Litterära skapelser i form av riddarromaner som historisk källa var emellertid inget som tidigare svensk medeltidshistorisk forskning diskuterade, vare sig för politiska, sociala eller kulturella förhållanden, trots förekomsten av de tre riddarromaner som kollektivt går under samlingsnamnet Eufemiavisorna. Riddarromaner som en källa till aristokratis mentaliteter och kollektiva identiteter är dock ett stort forskningsfält i Europa, där även historiker i stor utsträckning använder dessa källor.<sup>3</sup> Modern svensk historieforskning sysslar inte i någon större utsträckning med riddarromaner, utan forskningen kring Eufemiavisorna bedrivs till största delen inom andra akademiska fält som exempelvis litteraturvetenskap.

Jag vill i denna artikel diskutera hur riddarromaner kan bidra till en förståelse av den samhällsomvandling som skedde i Sverige under 1200-talet och 1300-talet med bland annat uppkomsten av det världsliga frälset och formeringen av den höviska kulturen. Jag argumenterar för att det är möjligt att nå insikter i det svenska frälsets ideologi och politiska kultur genom att analysera Eufemiavisornas plats och roll i denna samhällsomvandling. I detta resonemang problematiseras Eufemiavisorna såsom källa och/eller fiktion.<sup>4</sup> I artikeln diskuterar jag de respektive roller uppdragsgivare och översättare/bearbetare hade vid introduktionen av Eufemiavisorna och de höviska idealen genom resonemang kring förmedling och mottagning av ideal. Dessa höviska ideals skandinaviska uttryck placeras i en kontinental kontext genom en diskussion kring hövisk kärlek. Slutligen diskuterar jag också frågor kring riddarromaners syften där förhållandet mellan politisk-didaktiska avsikter ställs mot den fiktionella skapelsens plats i dåtidens höviska kultur där hovet utgör den socio-kulturella kontexten.

### *Forskning kring de höviska idealen och det svenska frälsets framväxt*

Ursprunget för de höviska idealen brukar vanligtvis förläggas till de kungliga och aristokratiska hoven i det som i dag utgör Frankrike under 1000- och 1100-talen.<sup>5</sup> Emellertid har C. Stephen Jaeger en avvikande me-

3. För en introduktion till riddarromaner, se Roberta L. Krueger (red.), *The Cambridge companion to medieval romance* (Cambridge 2000). Även norska och isländska forskare har diskuterat riddarromaner: Geraldine Barnes, "Romance in Iceland", i Margaret Clunies Ross (red.), *Old Icelandic literature and society* (Cambridge 2000) s. 266–268.

4. En god översikt över hövisk kultur är Joachim Bumke, *Courtly culture: literature and society in the High Middle Ages* (Woodstock, N.Y. 2001).

5. Georges Duby, *The chivalrous society* (London 1977); dens., *The three orders: feudal society*

ning och anser att deras ursprung i stället kan spåras till det tyska kejsersliga hovet från 900-talet och framåt.<sup>6</sup> Oavsett ursprung i tid och rum fick den höviska kulturen sitt genomslag i Sverige främst under 1200- och 1300-talen. Särskilt tydligt syns detta under kung Magnus Ladulås regeringstid (1275–1290), då det världsliga frälset formellt infördes genom Alsnö stadga från cirka 1280.<sup>7</sup> Troligen var stadgan emellertid inget alltför nydanande, utan den bekräftade snarare en sedan länge pågående utveckling i det svenska samhället, där den höviska kulturen redan fått fäste i vissa kretsar genom det svenska kungarikets omfattande kontakter med europeiska hov och kultursfärer.<sup>8</sup> Kungamakten verkar också ha spelat en stor roll för introduktionen och spridningen av denna kultur i Sverige, bland annat genom den sociala arena som hovet utgjorde.<sup>9</sup>

Forskningen kring införandet av det världsliga frälset är ett omfattande fält där historiker under 1900-talet främst inriktade sig på sociala, politiska och ekonomiska frågor. Denna forskning tenderade att fokusera på konstitueringen av frälset på ett institutionellt plan. Forskare analyserade främst den nya elitgrupperingens ursprung och framväxt samt dess privilegier och skyldigheter.<sup>10</sup> Som källmaterial använde historiker främst de lagar och stadgor i vilka dessa privilegier och skyldigheter

*imagined* (Chicago [1978] 1980); Jean-Pierre Poly & Eric Bournazel, *The feudal transformation: 900–1200* (New York 1991); David Crouch, *The image of aristocracy in Britain* (London 1992); David Crouch, *The birth of nobility: constructing aristocracy in England and France 900–1300* (Harlow 2005).

6. C. Stephen Jaeger, *The origins of courtliness: civilizing trends and the formation of courtly ideals, 939–1210* (Philadelphia 1985); dens., *Ennobling love: in search of a lost sensibility* (Philadelphia 1999); dens., "Book-burning at Don Quixote's: thoughts on the educating force of courtly romance", i Keith Busby & Christopher Kleinhenz (red.), *Courtly arts and the art of courtliness: selected papers from the Eleventh Triennial Congress of the International Courtly Literature Society, University of Wisconsin-Madison, 29 July–4 August 2004* (Cambridge 2006).

7. Jerker Rosén, "Kring Alsnö stadga", i *Festskrift till Gottfrid Carlsson* (Lund 1952). För en modern översikt över svensk historia, se Dick Harrison, *Sveriges historia: 600–1350* (Stockholm 2009).

8. För en diskussion om olika grupperingar vid frälsets formering, se främst Rosén (1952).

9. För hovens betydelse, se exempelvis Simon Gaunt, "Romance and other genres", i Krueger (red.) (2000) s. 47–49; Barbara Fuchs, *Romance* (New York 2004) s. 39f.; Lars Hermanson, *Bärande band: vänskap, kärlek och brödraskap i det medeltida Nordeuropa, ca 1000–1200* (Lund 2009) s. 77–81.

10. Till exempel Karl-Erik Löfqvist, *Om riddarväsen och frälse i nordisk medeltid: studier rörande adelsståndets uppkomst och tidigare utformning* (Lund 1935); Hans Jägerstad, *Hovdag och råd under äldre medeltid* (Stockholm 1948); Rosén (1952); Carl Göran Andræ, *Kyrka och frälse i Sverige under äldre medeltid* (Uppsala 1960); Jan Liedgren, "Alsnö stadgas språk och datering", *Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning*, 2:11, s. 103–117, (1985); Elsa Sjöholm, *Sveriges medeltidslagar: europeisk rättstradition i politisk omvandling* (Lund 1988); Herman Schück, *Rikets råd och män: herredag och råd i Sverige 1280–1480* (Stockholm 2005).

reglerades. Riddarromaner som källor var således inte i fokus i tidigare forskning då dessa inte besvarade de typer av frågor som dominerade forskningsfältet. Karl-Erik Löfqvist tar visserligen mycket kortfattat upp riddarromaner i avsnittet om Norge i sin avhandling från 1935 om riddarväsendets uppkomst, men han diskuterade primärt dess detaljer, såsom dubbingar.<sup>11</sup> Betydelsen av hövisk kultur i form av Eufemiavi-sorna och de höviska idealen för utvecklingen av det svenska riddarväsendet diskuterades emellertid inte av Löfqvist. Under 1990-talet och 2000-talet har däremot forskningen kring frälset i högre grad intresserat sig för den höviska kulturen som elitistisk manifestation och identitets-skapande process och använt sig av källor som kyrkomålningar, krönikor och riddarromaner.<sup>12</sup>

### *Skandiniaviens möte med den höviska litterära kulturen*

Chrétien de Troyes, knuten till Marie av Frankrikes hov i Champagne under sent 1100-tal, är den författare som framför andra brukar förknip-pas med riddarromaner.<sup>13</sup> Marie var dotter till Eleanor av Akvitanien, och förde således vidare sin mors arv, då Eleanor var känd för sitt patronat av den provencalska trubadurdiktningen.<sup>14</sup> Chrétiens verk inkluderar sådana riddarromaner som *Erec et Énide*, *Lancelot* samt *Yvain, le chevalier au lion*, vilka direkt har påverkat de skandinaviska riddarromanerna.

11. Löfqvist (1935) s. 118–123.

12. För krönikor, se exempelvis Corinne Péneau, *Le roi élu: les pouvoirs politiques et leurs représentations en Suède du milieu du XIIIe siècle à la fin du XVe siècle* (Paris 2002); dens., "Élites suédoises et modèles occidentaux dans la Grande chronique rimée", i Tuomas M. S. Lehtonen & Elisabeth Mornet (red.), *Les élites nordiques et l'Europe occidentale: (XII<sup>e</sup>–XV<sup>e</sup> siècle): actes de la rencontre franco-nordique organisée à Paris, 9–10 juin 2005–2007* (Paris 2007) s. 221–243; Corinne Péneau, (red.), *Chronique d'Erik: première chronique rimée suédoise (première moitié du XIVe siècle)* (Paris 2005); Olle Ferm, "Transformations sociales et émergence de nouvelles élites dans le royaume de Suède, 1220–1350", i Lehtonen & Mornet (red.) (2007) s. 53–65 (2007); Tor Einar Fagerland, *Krigføring og politisk kultur i nordisk middelalder: de mellomnordiske konfliktene 1286–1319 i et europeisk perspektiv* (Trondheim 2006); Sverre Bagge, "Aims and means in the inter-Nordic conflicts 1302–1319", i *Scandinavian journal of history* 32:1 (2007), s. 5–37. Se också Anna Waśko, *Frömmigkeit und Ritteridee im Lichte der schwedischen ritterlichen Testamente aus dem 14. Jahrhundert: zur Verbreitung des Testaments und des Testamentsbegriffs in Schweden* (Kraków 1996), som behandlar ridderligt tänkande i testamenten, samt Herman Bengtsson, *Den höviska kulturen i Norden: en konsthistorisk undersökning* (Stockholm 1999).

13. Ann Marie Rasmussen, "Medieval German romance", i Krueger (red.) (2000) s. 190–192. Lars Lönnroth & Sven Delblanc (red.) *Den svenska litteraturen: 1: Från runor till romantik 800–1830* (Stockholm 1999) s. 98. För en kort introduktion till riddarromaner, se Fuchs (2004) s. 37–65. För de typiska dragen för genren, se Matilda Tomaryn Bruckner, "The shape of romance in medieval France", i Krueger (red.) (2000). Se också Gaunt (2000) för en diskussion om genrekonstruktioner.

14. Bruckner (2000) s. 15f.

Bland de skandinaviska kungarikena var Norge tidigt ute med att importera och översätta hövsk litteratur från kontinenten, bland annat riddarromaner, vilket visar på ett intresse för hövsk kultur.<sup>15</sup> En litterär blomstring skedde vid kung Håkon Håkonssons (1217–1263) hov i början av 1200-talet. År 1226 översattes *Tristrams saga ok Ísöndar* av en munk, broder Robert, på uppdrag av kungen. Denna översättning influerade andra och följdes av bland andra *Strengleikar*, *Elis saga*, *Ívens saga* och *Parcevals saga*.<sup>16</sup> En sådan aktivitet antyder att de norska kungarna hade intressen av att importera vad som av de ledande stormännen måste ha uppfattats som en främmande kultur.<sup>17</sup> Denna höviska litteratur verkar ha importerats genom Norges omfattande kontakter med engelska och franska hov, vilket bland annat visar sig genom att riddarromanerna troligen hade anglo-normandiska förlagor.<sup>18</sup> Håkon Håkonssons sonson, kung Håkon Magnusson (1299–1319), fortsatte sin farfars litterära gärning och lät också översätta riddarromaner. Till det kommer att hans hustru, den tyskättade drottning Eufemia, var ansvarig för översättningen av Eufemiavisorna, vilket gör henne till en kvinnlig patron av den höviska litteraturen i enlighet med den franska traditionen.<sup>19</sup>

### *Eufemiavisorna: de tre riddarromanerna och deras översättare*

Eufemiavisorna är ett samlingsnamn på tre riddarromaner på knittelvers: *Herr Ivan Lejonriddaren*, *Hertig Fredrik av Normandie* samt *Flores och Blanzefflor*.<sup>20</sup> De översattes troligen på uppdrag av drottning Eufe-

15. Henric Bagerius, *Mandom och mödom: sexualitet, homosocialitet och aristokratisk identitet på det senmedeltida Island* (Göteborg 2009) s. 73f.

16. Ingvil Brügger Budal, *Strengleikar og lais: höviske noveller i omsetjing frå gammalfransk til gammalnorsk*, (Bergen 2009); Jürg Glauser, "Romance (translated riddarasögur)", i Rory McTurk (red.), *Old Norse-Icelandic literature and culture* (Oxford 2005); Bagerius (2009) s. 111–117; Marianne Kalinke, "Norse romance (*Riddarasögur*)", i Carol J. Clover and John Lindow (red.), *Old Norse-Icelandic literature: a critical guide* (Toronto, Buffalo & London 2005) s. 321–327. Bjørn Bandlien, *Å finne den rette: kjærlighet, individ og samfunn i norrøn middelalder* (Oslo 2001) s. 166f.

17. För en nordisk parallell, se Lars Hermanson, *Släkt, vänner och makt: en studie av elitens politiska kultur i 1100-talets Danmark* (Göteborg 2000) s. 218, som diskuterar hur Saxo Grammaticus framställer importerade höviska seder i det danska kungariket som främmande.

18. Barnes (2000) s. 266.

19. Kalinke (2005) s. 321; William Layher, *Queen Eufemia's legacy: middle Low German literary culture, royal patronage, and the first old Swedish epic (1301)* (Cambridge, MA 1999) s. vii–ix. För en kort biografi över Eufemia, se dens., *Queenship and voice in Medieval Northern Europe* (New York 2010) s. 18–23.

20. Lönnroth & Delblanc (red.) (1999); Erik Noreen (red.) *Hertig Fredrik av Normandie: kritisk upplaga på grundval av Codex Verelanus* (Uppsala 1927); dens. (red.) *Herr Ivan: kritisk*

mia och var sannolikt avsedda som gåvor till hertig Erik Magnusson, son till Magnus Ladulås, i samband med dennes förlovning och senare bröllop med Ingeborg, dotter till drottning Eufemia och kung Håkon Magnusson.<sup>21</sup> Forskningen har velat knyta dessa riddarromaner till specifika händelser kring denna allians: exempelvis var *Flores* färdig precis innan bröllopet, vilket passade väl in i ramverket kring berättelsen där de älskande, separerade från varandra under långa tider, fick varandra till slut. Denna syn kan dock problematiseras, då de olika politiska skeendena och skapandet av olika allianskonstellationer lade hinder i vägen för bröllopet; vid flera tillfällen bröts till och med förlovningen.<sup>22</sup> Med tanke på att själva översättningarna bör ha tagit mycket tid i anspråk, är det rimligt att ställa frågan hur väl de passade in i en medveten strategi.<sup>23</sup> William Layher argumenterar i stället för att Eufemiavisorna skall knytas till Ingeborg, och att de var avsedda att stärka hennes ställning.<sup>24</sup>

Alla de tre riddarromanerna hade europeiska förlagor, och översättaren använde dels original, dels norska bearbetningar.<sup>25</sup> Eufemiavisorna tillhör de första litterära uttrycken för de höviska idealen i Sverige, men

*upplaga* (Uppsala 1930–1931); Emil Olson (red.) *Flores och Blanzeflor: kritisk upplaga* (Stockholm 1956). I artikeln benämns dessa fortsättningsvis *Herr Ivan*, *Hertig Fredrik* samt *Flores*. Ibland förekommer också namnet Eufemiaromanerna, men beteckningen Eufemiavisorna är fortfarande mer accepterad och kommer därför att användas här.

21. Eugène Napoleon Tigerstedt (red.) *Nyillustrerad svensk litteraturhistoria: D. 1: forntiden, medeltiden, vasatiden* (Stockholm 1967) s. 64; Hermann Reichert, "King Arthur's round table: sociological implications of its literary reception in Scandinavia" i John Lindow, Lars Lönnroth & Gerd Wolfgang Weber (red.), *Structure and meaning in old Norse literature: new approaches to textual analysis and literary criticism* (Odense 1986) s. 399; Lönnroth & Delblanc (red.) (1999) s. 98f.; Stefanie Gropper (Würth), "Eufemia: deutsche Auftraggeberin schwedischer Literatur am norwegischen Hof" i Fritz Paul (red.) *Akten zur 13. Arbeitstagung der deutschsprachigen Skandinavistik in Oslo* (Frankfurt 2000) s. 269–281; även tillgänglig via <<http://homepages.uni-tuebingen.de/stefanie.wuerth/schriften>> (27/3 2010) s. 1–16; (för hänvisningar i denna artikel), s. 14. Valter Jansson ansåg att Herr Ivan var äldst (1303), följd av Hertig Fredrik (1308) och att Flores (1311 eller 1312) således var yngst, Valter Jansson, *Eufemiavisorna: en filologisk undersökning* (Uppsala 1945) s. 303f. Forskare är dock oense om dateringen av dem, se Layher (1999) s. 203–222.

22. Layher (2010) s. 104–109; se även Henric Bagerius & Christine Ekholm, "Den politiska kärleken: homosocialt begär och heteronormativa praktiker under svensk medeltid", *Historisk tidskrift* 131:2 (2011), s. 175–196.

23. *Ibid.*, s. 107–115.

24. *Ibid.*, s. 111. Layher vill se riddarromanerna i sig som värdefulla, vilket eventuellt undervärderar Ingeborgs realpolitiska värde.

25. Tigerstedt (red.) (1967) s. 60; Lönnroth & Delblanc (red.) (1999) s. 99; Reichert (1986) s. 399f.; Donald R. Sunnen, "Medieval translation as *certamen*: the Germanic versions of *Yvain, le Chevalier au Lion*" (unpublished dissertation, University of Illinois at Urbana-Champaign 1990) s. 158–175.

meningarna har skiftat vad gäller de litterära kvaliteterna. Lars Lönnroth karakteriserar övergripande den svenska riddardiktningen som "[...] ganska klumpiga bearbetningar av utländska förlagor".<sup>26</sup> Översättaren av Eufemiavisorna har dock anpassat riddarromanerna till skandinaviska förhållanden, vilket, oavsett den litterära kvaliteten, gör dem till tids speglar vars passager kan avslöja mycket om översättarens syn på det medeltida samhället.<sup>27</sup>

De kontinentala riddarromanernas översättare var som regel klerker, vilka spelade en stor roll vid introduceringen av den höviska kulturen vid olika hov i Europa. Klerkers roll för den höviska kulturen har även diskuterats i Skandinavien.<sup>28</sup> Det anses numera troligt att Eufemiavisornas översättare var klerken Peter Algotsson.<sup>29</sup> Denne var kansler åt kung Magnus Ladulås under frälsets formeringstid mot slutet av 1200-talet och var bland annat vittne till Alsnö stadga.<sup>30</sup> Peter härstammade från Algotssönerna, en av de ledande aristokratiska släkterna i Sverige och var således genom sin börd väl förtrogen med den höviska kulturen.<sup>31</sup>

Synen på drottning Eufemias roll som uppdragsgivare har diskuterats av Stephanie Gropper (Würth) som anser att Eufemia hade en aktiv roll. Gropper (Würth) betonar att drottningen säkerligen diskuterade sin syn på de tyska litterära traditionerna med översättaren och således satte sin prägel på riddarromanerna samt att Eufemia gjorde ett aktivt val i fråga om exakt vilka riddarromaner som skulle översättas och i vilken form.<sup>32</sup> Eufemia valde att inte enbart ta de förlagor som redan fanns översatta till norska, utan översättaren fick också tillgång till flera av originalen. Hon lät dessutom översätta riddarromanerna till versform, och inte till den för den tänkta publiken mer kända prosaformen, som exempelvis de norsk-isländska kungasagorna var författade i. Allt detta tyder enligt Gropper (Würth) på en medveten strategi. William Layher argumenterar också för att drottning Eufemia var en aktiv patron som använde verken och deras uppföranden för att förmedla en politisk strategi och ideologi, delvis riktad till de frälsemän som senare skulle utgöra

26. Lönnroth & Delblanc (red.) (1999) s. 93.

27. Detta är en väletablerad syn, se Bandlien (2001) s. 167.

28. Fuchs (2004) s. 40–42; Bandlien (2001) s. 175–183.

29. Se exempelvis Jansson (1945) s. 14, 44, 302, 313–319.

30. Sven-Bertil Jansson, "Algotssönerna och den höviska kulturen", i Karl-Erik Tysk (red.), *Brynolf Algotsson – scenen, mannen, rollen* (Skara 1995) s. 63.

31. Tigerstedt (red.) (1967) s. 65f.; Jansson (1995) s. 52; Layher (1999) s. 243.

32. Gropper (Würth) (2000) s. 9, 14–16.

hennes dotters hovmän, vilket skulle förklara valet av fornsvenska.<sup>33</sup>

Eufemiavisorna har ansetts spela en stor roll för formeringen av de höviska idealen i Sverige.<sup>34</sup> Emellertid är de skrivna på rim, knittelvers, vilket troligen innebär att författaren åtminstone delvis anpassat sina skildringar utifrån genrens förutsättningar och ramar.<sup>35</sup> Sven-Bertil Jansson påpekar exempelvis att skildringarna av fester i Erikskrönikan bär tydliga drag av att vara påverkade av liknande skildringar i Eufemiavisorna.<sup>36</sup> Dock är det ideologiska inslaget i texterna av liknande karaktär, vilket understryker de båda genrernas vikt vid en analys av de höviska idealen och deras genomslag i det svenska samhället. Till detta kommer också det faktum att riddarromanerna är litterära skapelser där det i många fall är oklart hur mycket översättaren/bearbetaren har anpassat fiktionen efter förhållanden i det svenska samhället.<sup>37</sup> Synen på exakt vad det är som förmedlas i Eufemiavisorna och vilket inflytande dessa idéer hade vid det svenska hovet och i de aristokratiska kretsarna kompliceras dock av det faktum att det rör sig om en norsk drottning med tyskt påbrå som lät översätta riddarromanerna till fornsvensk knittelvers och att översättaren/bearbetaren troligen var en svensk kyrkoman från en högättad frälseäkt.

Till frågan kring formeringen av de höviska idealen kommer också frågan om hur idealen i Eufemiavisorna förmedlades till de olika kulturkretsarna. Fulvio Ferrari argumenterar för att Erikskrönikan inte kan tolkas som ett uttryck för någon medveten politisk strategi som argumenterar för exempelvis en konstitutionell monarki, utan texten var snarare avsedd att placera in den nya eliten i ett nytt, höviskt narrativ där ideologi och åhörarpåverkan blir viktiga element.<sup>38</sup> Andra litterära former såsom riddarromaner kan också tolkas i ett sådant narrativt, förmedlande ljus.

33. Layher (2010) s. 6–8.

34. Ferrari (2008) s. 56; Massimiliano Bampi, "In praise of the copy: *Karl Magnus* in 15th-century Sweden", i dens. & Fulvio Ferrari (red.) (2008) s. 22.

35. Ferrari (2008) s. 55; Jansson (2005) s. 24.

36. Jansson (2005) s. 3–4. Ferrari (2008) s. 71 påpekar att Erikskrönikans syfte implicit är att visa att det svenska frälset uppfyllde de krav som ställdes på riddare enligt de höviska idealen såsom de representerades i riddarromanerna.

37. Ferrari (2008) s. 71–77, har en intressant analys av Erikskrönikans narrativ där han bland annat vill visa att författaren beskrev händelseförlopp inom ett specifikt höviskt narrativ som var en blandning av historia och fiktion.

38. Ferrari (2008) s. 78f.

Riddarromaner var en genre som var mycket populär på kontinenten, där många manuskript finns bevarade. Marianne Kalinke betonar också den stora spridningen av *riddarasögur* på Island – det finns uppemot 800 manuskript bevarade – vilket hon ser som ett tecken på den enorma popularitet de måste ha haft hos befolkningen.<sup>39</sup> Eufemiavisorna, med ett fragmentariskt undantag, är enbart bevarade i ett fåtal 1400-tals manuskript.<sup>40</sup> Att spekulera i hur spridda Eufemiavisorna var i det svenska samhället, och i förlängningen de ideal som uttrycktes i dem, utifrån detta faktum är problematiskt då det inte går att avgöra hur många manuskript som existerat. Om bevarandefrekvensen betyder att det fanns få manuskript i cirkulation, behöver detta inte heller betyda att de inte var populära i breda kretsar.<sup>41</sup> Det är troligt att Eufemiavisorna i Sverige primärt var kopplade till hovet och att idéerna i stället spreds vid uppläsningen på de fester som hölls vid de kungliga slotten.<sup>42</sup> Enligt idéer som spreds i medeltida litteratur var kungen och hovet förebilder för uppträdande.<sup>43</sup> Riddarromaner lästes också av frälsekvinnor vid mer privata tillställningar.<sup>44</sup> Olle Ferm visar att Eufemiavisorna och annan hövisk litteratur spreds inom vissa begränsade höga aristokratiska kretsar, vilka spelade en central roll som beställare av hövisk litteratur under tidigt 1300-tal. Genom dessa kretsar bevarades Eufemiavisorna i manuskript som tillhörde frälsekvinnor.<sup>45</sup> Det är således fullt möjligt att den starka muntliga traditionen i det svenska samhället, kopplat till hovet som social arena, var behjälplig i spridandet av de ideal som speglades i riddarromanerna under en tid då böcker fortfarande var en sällsynt nymodighet.<sup>46</sup>

39. Kalinke (2005) s. 320.

40. Undantaget är en manuskriptsida av *Flores och Blanzeflor* från ca 1350; Layher (1999) s. 201f; se även s. 136f., 278–302. Det finns en inneboende tolkningsproblematik i det att manuskripten är från 1400-talet; se Massimiliano Bampi, "Translating courtly literature and ideology in Medieval Sweden: *Flores and Blanzeflor*", *Viking and Medieval Scandinavia* 4 (2008b) s. 3.

41. Gaunt (2000) s. 48f.

42. Det finns en inventarielista från Bohus slott som visar på att Eufemiavisorna fanns vid det kungliga hovet, för övrigt det enda omtalandet under 1300-talet om manuskripten; Layher (1999) s. 201–203; Fuchs (2004) s. 39f., för hovets betydelse.

43. Geraldine Barnes, "The riddarasögur and mediæval European literature", *Mediaeval Scandinavia* 8 (1975) s. 143f., som citerar Konungs Skuggsjå, en furstespegel från Norge.

44. I *Herr Ivan* finns också en rad om att en jungfru läste ur en riddarroman; v. 4775f..

45. Olle Ferm, "Introduction" i dens. & Bridget Morris (red.) *Master Golyas and Sweden: the transformation of a clerical satire* (Stockholm 1997) s. 14–16, 26–35.

46. Se Barbro Söderberg & Inger Larsson, *Nordisk medeltidsliteratur i ett diglossiskt och*

I formeringen av nya sociala grupperingar är ideologi, makt och identitet närvarande. Genom en kollektiv identitet baserad på en uppfattad gemensam, yttre ideologi kan olika elitfraktioner i ett samhälle uppnå makt. För förmedlingen av en sådan gemensam ideologi har kommunikation genom olika former av litteratur spelat en betydande roll. Hur denna förmedling har gått till är det enbart möjligt att spekulera kring. Frågan kan diskuteras genom den så kallade översättningsmodellen som används inom teorier kring organisationer och förändring. Översättningsmodellen betonar att det inte finns något egentligt ursprung, utan att idéerna är en del av större förändringar med många olika aktörer inblandade, vilket gör att det är en kollektiv skapandeprocess. Många aktörer griper sedan också in i spridandet och processen i sig är mångfacetterad. Slutligen ser modellen förändringar av ursprungsidén såsom berikande för idén och processen.<sup>47</sup> De höviska idealen introducerades således inte av en enskild aktör, utan dessa ideal kom in i det svenska samhället under lång tid och genom många olika aktörer. I mötet med det svenska samhället förändrades också dessa ideal och anpassades till svenska förhållanden. Eufemiavisorna var då en del av en sådan process, där de introducerades på direkt uppdrag av drottning Eufemia, men enbart var en del av ett större skeende. Den svenske översättaren satte sin egen prägel på riddarromanerna och manuskripten fanns hos kungamakt såväl som hos frälsesläkter och nådde därigenom olika publik på olika nivåer i samhället.

### *Riddare och riddarromaner: den skandinaviska riddardiktningen*

Norge och Island har ett rikt arv av prosalitteratur, som exempelvis de norsk-isländska kungasagorna, vilka i hög grad varit fokus för forskare som varit intresserade av svensk medeltida historia. Det isländska sagamaterialet är omfattande och rikt – till viss del unikt i ett europeiskt perspektiv – och har också sedan länge tilldragit sig forskarnas uppmärksamhet. De norsk-isländska översatta *riddarasögur* har inte i lika stor utsträckning diskuterats av forskare, kanske främst beroende på att den tidiga forskningen hade en negativ syn på deras litterära kvalitet.

*digrafiskt perspektiv* (Stockholm 1993) s. 121–129, för en diskussion om muntlig kultur. Se också M. T. Clanchy, *From memory to written record: England 1066–1307* (Oxford 1993); Layher (2010).

47. Barbara Czarniawska, *En teori om organisering* (Lund 2005) s. 107–110. Här är jag tacksam till Sören Augustinsson för introduktionen till dessa idéer.

Senare forskning har emellertid intresserat sig för den höviska kulturen såsom den kommer till uttryck i den norsk-isländska litteraturen och använt sig av *riddarasögur*.<sup>48</sup>

För svensk räkning karakteriseras forskningen kring Eufemiavisorna från den första hälften av 1900-talet av att forskare som Erik Noreen, Stanislaw Sawicki och Valter Jansson primärt fokuserade på de språkliga och stilistiska dragen.<sup>49</sup> Dessa forskare analyserade oftast Eufemiavisorna som en litterär helhet, även om vissa av de ingående riddarromanerna ibland kunde diskuteras separat. Den mest tongivande forskaren, Valter Jansson, undersökte språk och ursprung där mycket av hans diskussion handlade om stilstudier, tillkomsthistoria, ålder på de individuella riddarromanerna och inbördes beroendeförhållande samt deras relation till förlagorna.<sup>50</sup>

Efter Janssons avhandling (1945) förekom inte mycket forskning kring Eufemiavisorna, men från mitten av 1970-talet och framåt publicerades ett antal studier som främst inriktade sig på att analysera de separata riddarromanerna som utgör Eufemiavisorna, där *Herr Ivan* var den som ådrog sig mest intresse. Fokus var emellertid till stor del fortfarande på ursprung, influenser och förhållande till förlagor.<sup>51</sup> Dock har också andra

48. Barnes (1975) s. 142. Se *ibid.*, s. 140f. för en diskussion om *riddarasögur* och en uppräknning av vilka sagor som räknas dit, samt deras europeiska förlagor. Se också Barnes (2000) s. 267, s. 273–276; Kalinke (2005) s. 316f.; Bagerius (2009) s. 74–77, 85; Bandlien (2001). Universitetet i Oslo har ett projekt kring bland annat riddarsagor: "Translation, transmission and transformation: old Norse romantic fiction and Scandinavian vernacular literacy 1200–1500"; se <<http://www.hf.uio.no/iln/forskning/forskergrupper/norron/prosjekter/TTT/index.html>> (30/3 2010).

49. För en god översikt om huvuddragen i den tidigare forskningen, se Gropper (Würth) (2000). Bland dem som tidigare studerat Eufemiavisorna återfinns: Edward Thorstenberg, "Duke Frederick of Normandy' an Arthurian romance", *Modern philology* 7:3 (1910) s. 395–409; Erik Noreen, *Studier rörande Eufemiavisorna: 1: textkritiska anmärkningar till Flores och Blanzaflo* (Uppsala 1923); dens., *Studier rörande Eufemiavisorna: 2: bidrag till Hertig Fredriks textkritik* (Uppsala 1927); dens., *Studier rörande Eufemiavisorna: 3: textkritiska studier över Herr Ivan* (Uppsala 1929); Stanislaw Sawicki, *Die Eufemiavisor: Stilstudien zur nordischen Reimliteratur des Mittelalters* (Lund 1939); Jansson (1945). För undersökningar av enstaka riddarromaner, se exempelvis August Lütjens, *Herzog Friedrich von der Normandie: ein Beitrag zur Geschichte der deutschen und schwedischen Literatur des Mittelalters* (München 1912); Carl Ivar Ståhle, "Till frågan om tillkomsten av 'Hertig Fredrik'", *Arkiv för nordisk filologi*, 64 (1949) s. 237–245; Layher (1999) s. 200f. för en kort rekapitulering av forskningsläget kring ursprunget och ålder för hertig Fredrik.

50. Jansson (1945); se särsk. s. 1–15 för en utmärkt sammanfattning om forskningsläget. Se också Tigerstedt (red.) (1967) s. 379f. för en kompletterande forskningsöversikt.

51. Tony Hunt, "Herr Ivan Lejonriddaren", *Mediaeval Scandinavia*, 8 (1975) s. 168–186; Karin Boklund Coffey, "Herr Ivan: A stylistic study", *Scandinavian studies* 48 (1976) s. 299–315; Annette Patron-Godefroit, "La transmission scandinave d'*Yvain*", i Kenneth Varty (red.), *An*

aspekter utöver de rent filologiska undersökts, där några av de senare studierna berör makt och identitetsskapande samt litteraturens roll i förmedlingen av en samhällssyn.<sup>52</sup> Emellertid är det karakteristiskt att även den senare forskningen inte i någon större utsträckning diskuterar riddarromanerna i förhållande till den breda samhällskontexten.<sup>53</sup>

### *Översättningar, bearbetningar och konstruktioner*

Förhållandet mellan uppdragsgivaren till Eufemiavisorna och den anonyme översättaren är inte till fullo utrett, men säkert är att översättaren spelat en viktig roll. Forskningens syn på en översättares roll kan delas in i två kategorier: översättaren är antingen en aktör som översätter mer eller mindre ordagrant från originalet eller en aktiv konstruktör och bearbetare.<sup>54</sup> Marianne Kalinke betonar de vitt skilda attityderna hos isländska översättare, där vissa kopierade av texten relativt texttroget medan andra ändrade både struktur och mening.<sup>55</sup> Översättaren av Eufemiavisorna kan karakteriseras som en aktiv konstruktör, då denne gjorde ändringar i förhållande till förlagorna.<sup>56</sup> Syftet bakom sådana medvetna förändringar kan ha varit att direkt påverka specifika aktörer.

*Arthurian tapestry: essays in honor of Lewis Thorpe* (Glasgow 1981) s. 239–247; Annette Patron-Godefroit, "L'adaptation suédoise d'Yvain" i Jacques Ribard (red.), *Lancelot, Yvain et Gauvain (Colloque arthurien beige de Wegimont)* (Paris 1984) s. 125–132. För mer diskussion om denna riddarroman, se Sunnen (1990) och Geraldine Barnes, "The lion-knight legend in old Norse romance" i Xenja von Ertzdorff (red.), *Die Romane von dem Ritter mit dem Löwen* (Amsterdam 1994) s. 383–399; Layher (1999); dens., "Origins of the old Swedish epic *Hertig Fredrik af Normandie*: a Middle Dutch link?", *Tijdschrift voor Skandinavistiek* 21:2 (2000) s. 223–249; Patricia E. Grieve, *Floire and Blancheflor and the European Romance* (Cambridge 1997) s. 36–39. Sofia Lodén, "Conter à la cour de la reine: le chevalier au lion et sa traduction suédoise", i Olle Ferm, Per Förmegård & Hugues Engel (red.), *Regards sur la France du Moyen Âge: mélanges offerts à Gunnell Engwall à l'occasion de son départ à la retraite* (Stockholm 2009) s. 205–222. För den senaste diskussionen om Herr Ivan, se Sofia Lodén, *Herr Ivan et la question des sources: une traduction d'Ivens saga ou du Chevalier au lion?* (Stockholm 2010).

52. Bampi (2008b); Joseph M. Sullivan, "Rewriting the exercise of power in the landuc segment of the Old Swedish *Hærra Ivan* and Chrétien's *Yvain*", *Neophilologus* 93 (2009) s. 19–33; Roger Andersson, "Die Eufemiavisor: Literatur für die Oberklasse", i Jürg Glauser & Susanne Kramarz-Bein (red.), *Rittersagas: Übersetzung – Überlieferung – Transmission: Beiträge zur nordischen Philologie* (Tübingen: Helbing & Lichtenhahn [kommande]).

53. Robert M. Stein, *Reality fictions: romance, history, and governmental authority, 1025–1180* (Notre Dame, Ind. 2006) betonar vikten av att se riddarromaner och krönikor som en litterär helhet för att fullt förstå ett samhälles maktstruktur.

54. För en teoretisering och problematisering av termen översättare, se Jonathan Pettersson, *Fri översättning i det medeltida Västnorden* (Stockholm 2009), särsk. s. 36–38, 56–58. Se också Sunnen (1990), särsk. s. 36–45.

55. Kalinke (2005) s. 335.

56. Jansson (1945).

Lars Lönnroth visar exempelvis på möjligheten att Eufemiavisorna var avsedda som uppfostringslitteratur i paritet med furstespeglar.<sup>57</sup> *Hertig Fredrik* avslutas till exempel med ett biografiskt porträtt av ett fursteideal, där bland annat givmildheten mot kyrkan och rollen som lagens upprätthållare är två karaktärsdrag som framkommer.<sup>58</sup>

Andra drag relaterar dock till de höviska idealen, och sammanbinder således idealkaraktärerna kung och riddare, vilket kan ha tilltalat olika grupperingar i det svenska samhället:

En mildare herra war aldrik boren [...] Han war thoktig, en höffuisk man <sup>59</sup>

I sin grundläggande studie från 1945 betonade Valter Jansson att översättaren förhöll sig väldigt fritt i förhållande till sina original.<sup>60</sup> Jansson framhåller exempelvis att ett nytt drag i *Herr Ivan* är den starka betoningen av det höviska livet, där höviskt uppträdande, torneringar och fester beskrivs utförligt, något som inte förekommer i samma utsträckning i Chrétiens original.<sup>61</sup> Jansson menar att den svenske översättaren valt att fokusera på situationella skildringar och övergripande händelseförlopp snarare än karaktärernas känslomässiga utveckling. Skildringar av exempelvis mäns och kvinnors kärlek är väsentligt annorlunda än i Chrétiens original.<sup>62</sup> Tony Hunt visar också på att översättaren valt att utveckla teman han uppenbarligen ansåg att publiken inte skulle förstå, vilket även understryker dessa riddarromaners främmande plats i det svenska samhället.<sup>63</sup> Samtidigt är det uppenbart att översättaren var intresserad av att förmedla de höviska idealen till sin publik, då han följer Chrétiens original väldigt troget i de passager där de beskrivs.

Vad som också är tydligt är att *Herr Ivan* uppvisar tecken på att författaren har valt bort vissa segment.<sup>64</sup> Tony Hunt påpekar att dessa ofta

57. Lönnroth & Delblanc (red.) (1999) s. 99–102.

58. *Hertig Fredrik*, v. 3176–3272. Tigerstedt (red.) (1967) s. 61, anser att den mest sannolika kandidaten som texten riktade sig mot var Magnus Ladulås. Se Jansson (1995) s. 65f. för utdrag ur denna passage. Jansson (2010) s. 242–245; Bampi (2008a) s. 25.

59. *Hertig Fredrik* v. 3187–3191.

60. Jansson (1945) s. 44; se exempelvis s. 25–46, där han visar på skillnaderna mellan *Herr Ivan* och Chrétiens *Yvain*.

61. Jansson (1945) s. 29–34. Emellertid verkar det inte finnas unika passager som kan tillmätas den svenske översättaren; Layher (1999) s. 139f.; Hunt (1975) s. 168–186.

62. Jansson (1945) s. 36f., 42–44.

63. Hunt (1975) s. 175–181.

64. *Ibid.*, s. 174f.

behandlar hövisk kärlek.<sup>65</sup> Den höviska kärleken var ett betydande tema i medeltida riddarromaner där kvinnan framställdes som ett objekt för dyrkan av riddare från socialt lägre skikt.<sup>66</sup> Som C. Stephen Jaeger visar i sin analys av riddarromaner var den höviska kärleken ett centralt tema som kyrkomän använde för civiliseringen av den krigiska aristokratin. Genom att riddarromaner fokuserade på den höviska kärleken skulle avsikten ha varit att kanalisera det krigiska idealet till mer kristna värderingar och moral.<sup>67</sup>

Jaegers tes har också diskuterats för norska förhållanden av Björn Bandlien, som finner att klerker intresserade sig för riddarromaner för att kunna framhäva kristna värderingar. Den höviska kärleken användes också av kyrkan för att försöka påverka aristokratins syn på kärlek. Bandlien menar att kärlek i den tidigare äreskulturen sågs som ett svaghets-tecken, men genom dessa nya höviska strömningar blev kärlek i stället en symbol för grupptillhörighet och därmed en statussymbol.<sup>68</sup> Synen på kärlek kan dock problematiseras, då komplexiteten och subtiliteten i den höviska kärleken i originalberättelserna oftast var frånvarande i *riddarasögur*. Hövisk kärlek, som den representeras i riddarromaner, omfattar dessutom många olika former av relationer, där inte alla betraktades som legitima av kyrkan: flera kända representationer behandlar exempelvis utomäktenskaplig kärlek. Geraldine Barnes har också tidigare visat att det finns en avsaknad av teman kring den höviska kärleken i de norska bearbetningarna. I stället utvecklar de norska versionerna berättelserna kring kämparna, där riddaren blev den nya normen för hjälten.<sup>69</sup>

Tony Hunt visar på tre episoder i *Herr Ivan* där den svenske över-sättaren valde att inte ta med Chrétiens rader från *Yvain, le chevalier au lion*, och betonar att dessa exkluderade stycken representerar signifikativa borttagningar.<sup>70</sup> Hunt kopplar detta till den sociokulturella kontexten i det svenska kungariket och understryker att vad han kallar för den burleska hanteringen av den höviska kärleken sedan länge hade förlorat sin relevans, och vidare att kopplingen mellan det temat och riddarlighet inte var tydlig. Då det sistnämnda var i fokus för översät-

65. *Ibid.*, s. 175f. Även Barnes (1975) s. 141, gör detta påpekande.

66. Jansson (2005) s. 4–8.

67. Jaeger (1985) s. 14, s. 101–109, 211–226; dens. (2006) s. 6, 12, 18–20.

68. Bandlien (2001) s. 207f.

69. Barnes (1975) s. 148f.; Layher (2010) s. 116.

70. Hunt (1975) s. 175, som använder exemplen *Herr Ivan* v. 1517–1522, 2130–2152, 1952ff.

tarens modifieringar, kan detta således eventuellt förklara varför hövisk kärlek inte betonas.<sup>71</sup> Andra forskare har också diskuterat frånvaron av den höviska kärleken. Karin Boklund Coffer lyfter fram komplexiteten och subtiliteten i en passage som beskriver mötet mellan Laudine och Yvain i Chrétien's berättelse. Den är laddad med hövisk kärlek och full av allusioner till trubaduryrik, vilket i den svenska versionen kraftigt reduceras och blir till en nästan lakonisk kärleksförklaring.<sup>72</sup> Boklund Coffer vill förklara den svenska versionens hantering av den höviska kärleken med att passagerna hade krävt en kännedom om höviskhet som den svenske översättaren och den svenska publiken saknade, så i stället för att utveckla den ofta ironiska hanteringen av höviskhet och hövisk kärlek hos Chrétien fokuserade översättaren på händelseförloppet. Skillnaden beror således på de olika socio-kulturella kontexterna. De svenska hovkretsarna hade helt enkelt inte samma sofistikerade förståelse av de höviska idealen som de franska.<sup>73</sup>

Sven-Bertil Jansson lyfter fram att översättaren av Eufemiavisorna har lagt tonvikt på mer detaljerade stridsscener och vill i detta se en möjlig parallell till den västnordiska sagatraditionen.<sup>74</sup> Gisela Vilhelmsdotter visar hur den svenske översättaren har behandlat vissa av originalets passager och betonar också att *Herr Ivans* författare var mer intresserad av sådant som ära och äventyr än hövisk kärlek. Vilhelmsdotter anser att orsaken troligen var både språklig såväl som kontextuell.<sup>75</sup> Lars Lönnroth betonar att kärleksmotivet i *Herr Ivan* uppvisar en frånvaro av originalets erotiska motiv, vilket enligt Lönnroth kan ha varit på grund av moraliska skäl. Han understryker också att kärleksskildringarna får träda tillbaka till förmån för de höviska begreppen ära och trohet.<sup>76</sup>

71. *Ibid.*, s. 182.

72. Boklund Coffer (1976) s. 304–306.

73. *Ibid.*, s. 301–304. För en intressant analys av en socio-kulturell kontext, se Bampi (2008a), som undersöker olika manuskript och diskuterar deras komposition utifrån vilka texter som medtagits.

74. Jansson (2010) s. 236. Jansson betonar också att det finns passager bland annat i *Herr Ivan* som rör hövisk kärlek, se *ibid.*, s. 230.

75. Gisela Vilhelmsdotter, "Herr Ivan Lejonriddaren: en medeltida utvecklingsroman", i Roger Andersson & Patrik Åström (red.), *Till Barbro: texter och tolkningar tillägnade Barbro Söderberg den 23 september 1997* (Stockholm 1997) s. 110–112. Boklund Coffer (1976) s. 309, betonar också att av alla höviskhetens komplexiteter fokuserar den svenska översättaren mest på modet.

76. Lönnroth & Delblanc (red.) (1999) s. 99. För erotiska skildringar i annan svensk medeltida litteratur, se Jansson (2005).

Eufemiavisorna uppvisar således intressant nog drag som skiljer sig från andra kontinentala riddarromaner. Det fanns också särpräglade drag i andra former av medeltida skandinavisk litteratur som var riktad till de kulturkretsar där de höviska idealen hade sitt starkaste fäste.<sup>77</sup> Vad frånvaron i Eufemiavisorna av vissa passager kring hövisk kärlek, samt avsaknaden av originalets erotiska subtiliteter i andra, innebär är en intressant frågeställning. Det finns anledning till att ställa frågan huruvida den höviska kärleken, ett centralt tema för kontinentens höviska litteratur, var starkt kulturellt förankrad och om det i förlängningen fanns en grundläggande skillnad mellan den skandinaviska och exempelvis den tysk-franska höviska kulturen. Här måste emellertid också hänsyn tas till det faktum att originalens skildringar var skrivna i en annan tid, utöver det faktum att de var skrivna i en annan kultursfär.

Det är möjligt att frånvaron av de intrikata och subtila skildringarna av hövisk kärlek berodde på en betoning av det narrativa: författaren ville fokusera på skildringen av händelseförloppet snarare än de emotionella aspekterna och genom skildringar av höviskt beteende, fester och stridscener introducera modeller för uppträdande. Översättaren har således anpassat sin skildring till sin tänkta publik, som troligen bestod av aristokrater som lyssnade till riddarromanerna vid fester och andra tillställningar.<sup>78</sup> En sådan narrativitet kan också ha lett till subtila skillnader i den höviska kulturen såsom den existerade i Skandinavien.

### *Fiktionens funktion i det medeltida samhället och konstruktionen av en ideologi*

Tanken bakom riddarromanerna var att de skulle läsas och därmed uppföras vid de stora festerna vid hoven.<sup>79</sup> Riddarromaner har haft vik-

77. Jansson (2005) s. 8, påpekar att det förekommit en debatt kring huruvida det har funnits en särpräglad östnordisk minnesång. Den nordiska medeltida balladen, med specifika episka drag, hade sitt ursprung i stormannakretsar, Jansson (2005) s. 14f.

78. Sven-Bertil Jansson, "Versroman, rimkrönika och furstespegel", i Inger Larsson (red.), *Den medeltida skriftkulturen i Sverige: genrer och texter* (Stockholm 2010) s. 236. Valter Jansson diskuterar detta utförligt; Jansson (1945) s. 29–35; se också Tigerstedt (red.) (1967) s. 59f. Lars Lönnroth påpekar att aristokratiska kvinnor troligen utgjorde en stor del av publiken; Lönnroth & Delblanc (red.) (1999) s. 100f. Medeltida aristokratiska kvinnor ägde i stor utsträckning böcker, exempelvis manuskript med Eufemiavisorna; Olle Ferm, "Introduction" i dens. & Bridget Morris (red.) (1997) s. 14–16, 26–35. Se också Birgitta Fritz, "Privata böcker och boksamlingar under folkungatiden" i Kerstin Abukhanfusa, Jan Brunius & Solbritt Benneth (red.), *Helgerånet: från mässbok till munkepärmor* (Stockholm 1993).

79. Erikskrönikan omtalar detta; G. E. Klemming (red.), *Gamla eller Erikskrönikan* v. 3503–3520. (hädanefter *Erikskrönikan*). För forskning och diskussion om Erikskrönikan,

tiga funktioner i det medeltida samhället och har av forskningen ofta tillmätts en stor roll i formeringen av nya sociala identiteter.<sup>80</sup> Henric Bagerius betonar dock att relationen mellan text och samhälle måste problematiseras, då det existerar en växelverkan. Texterna påverkar inte bara samhällets normer och värderingar, de är också samtidigt en spegelbild av samhället, vilket problematiserar synen på den påverkan riddarromanerna hade.<sup>81</sup>

Riddarromaner anses bland annat ha haft som syfte att bygga en gemensam ideologi för aristokratin genom att tillhandahålla en mall för normer och värderingar. Därigenom skapades en upplevd gruppidentitet byggd på höviska ideal.<sup>82</sup> Henric Bagerius argumenterar för att de isländska riddarromanerna var ett sätt för eliten att dels skilja ut sig från den övriga befolkningen, dels visa en samhörighet med andra europeiska aristokratier.<sup>83</sup> R. Howard Bloch talar också om hövisk litteratur som uttryck för en gemensam identitet.<sup>84</sup>

För det nya svenska frälse som formerades mot slutet av 1200-talet var riddarromaner och annan litteratur också ett viktigt led i skapandet av en gruppidentitet. Synen på konstruktionen av en kollektiv identitet i Sverige kan emellertid problematiseras. Lars Lönnroth argumenterar för att den svenska aristokratin var alltför resurssvag för att leva upp till de ideal som riddardiktningen förespråkade.<sup>85</sup> För stora delar av det svenska frälset är detta riktigt – det räcker att se till de faktiska sociala

se till exempel Rolf Pipping, *Kommentar till Erikskrönikan* (Helsingfors 1926); Sven-Bertil Jansson, *Medeltidens rimkrönikor: studier i funktion, stoff, form* (Stockholm 1971) samt Christian Lovén & Herman Bengtsson, "De heliga hertigarna Erik och Valdemar", *Historisk tidskrift* 131:2 (2011), s. 227–249. Se vidare Jaeger (2006) s. 12; Jansson (1995) s. 60; Gaunt (2000) s. 47–49. För oralitet och en diskussion om uppläsningen, se Karl Reichl, "Orality and performance", i Raluca L. Radulescu & Cory James Rushton (red.), *A companion to Medieval popular romance* (Cambridge 2009).

80. Maurice Keen, *Chivalry* (London 1984) s. 1–17.

81. Bagerius (2009) s. 87–89. Se Kalinke (2005) s. 318–320, där hon också diskuterar författarnas egen medvetenhet om deras litteraturs roll i samhället. Författarna uppvisar en insyn i att många islänningar verkar ha uppfattat riddarsagorna som överkliga. Se också Jansson (2010) s. 229, där han betonar att text och samhälle inte skall ses oberoende av varandra. Ferrari (2008) s. 57, betonar också att det svenska frälset kan ha mött hövisk litteratur genom sina europeiska kontakter och att den inhemska höviska litteraturen kan ha influerats av detta. Massimiliano Bampi betonar att översättning är både en process och en produkt och understryker växelverkan mellan text och samhälle, Bampi (2008b) s. 4f., 12.

82. Keen (1984) s. 30–35; Rasmussen (2000) s. 186f.; Ferrari (2008) s. 56; Bagerius (2009) s. 74–79.

83. Bagerius (2009) s. 76f.

84. R. Howard Bloch, *Medieval French literature and law* (Berkeley 1977) s. 98f., 220–223.

85. Lönnroth & Delblanc (red.) (1999) s. 94.

och ekonomiska förhållandena för merparten av det svenska frälset för att se att det var en relativt resursfattig grupp.<sup>86</sup> Emellertid fanns det skikt inom frälset som var resursstarka, med innehav av betydande län och stora slott och därmed även stora inkomster. Det är sannolikt i dessa skikt orsaken till importen och spridningen av den höviska litteraturen återfinns.

Denna frälseelit kan ha använt riddarromaner och de ideal de förmedlar för att kulturellt särskilja sig från resten av gruppen. Tidigare forskning talar ofta i allmänna ordalag om formeringen av nya identiteter som ett monolitiskt block, där frälset underförstått var en gemensam grupp med gemensamma värderingar. Emellertid var frälset under medeltiden redan från början en mycket stratifierad samhällsgruppering, med tydliga interna statusmarkeringar.<sup>87</sup> Riddarromaner kan således ge uttryck för två identitetsskapande processer: dels ett avskiljande av frälset från det övriga samhället, dels ett avskiljande av vissa elitskikt från de övriga.

Redan i samtiden diskuterades funktionerna med den höviska litteraturen. Många riddarromaner har också en uttalad avsikt. I *Herr Ivans* inledning omtalar författaren syftet bakom framförandet, som i detta fall var att underhålla de som lyssnade:

J nampn fadhers oc sons oc thæs hælgha andha  
wil iak taka mik till handa  
forna saghu fram att föra  
them til skemptan ther a wilæ høra <sup>88</sup>

I den avslutande dedikationen till drottning Eufemia som finns i ett av manuskripten till *Hertig Fredrik* avslöjar översättaren att han hade en didaktisk avsikt:

Tha thusændh vinter och iijc aar  
fra gudz føtzlo lidhin war  
och ther til viij aar och manande twa  
war thæsse bok diktad swa  
som hon kan at thydha  
them hona lyster lydhæ. <sup>89</sup>

86. Se Thomas Småberg, *Det stängda frälset: makt och eliter i det medeltida lokalsamhället: Marks och Kinds härader i Västergötland ca 1390–1520* (Göteborg 2004).

87. *Ibid.* s. 53–76. Se Ferm (2007) om skiktningar inom olika eliter i Sverige.

88. *Herr Ivan* v. 1–4.

89. *Hertig Fredrik* v. 3297–3302.

Dessa två olika syner återspeglas också i forskningen kring riddarromaners funktion. En åsikt är att översättningarna främst handlade om underhållning vid hovfester, medan andra forskare anser att översättarna avsåg att konstruera modeller för uppträdande och att riddarromaner således tjänade ett ideologiskt syfte.<sup>90</sup>

En av de främsta förespråkarna för det didaktiska syftet bakom riddarromaner är C. Stephen Jaeger. Han anser att kyrkan spelade en stor roll i etablerandet och spridningen av den höviska kulturen och att detta var ett utslag av ett behov att civilisera den profana aristokratin och därigenom kontrollera det våld som denna utövade. Jaeger menar att den medvetna konstruktionen av riddarromaner av klerker är en av de viktigaste faktorerna i spridningen av de höviska idealen och betonar starkt riddarromanernas roll i "the courtly education of the West".<sup>91</sup> Jaeger anser att den höviska kulturen som den framställs i riddarromanerna var avsedd för uppfostran; genom att presentera normer för höviskt beteende i romanens form möjliggörs vad Jaeger definierar som "'imitation' of models" för riddare och andra aristokrater.<sup>92</sup> Genom idealbilder av hjältar får de således tillgång till tydliga exempel på hur en riddare skall uppträda och vilka karaktärsegenskaper en riddare skall ha.<sup>93</sup>

Kungamakten hade också intresse av att kontrollera aristokrater. Saxo Grammaticus, den danske klerken som skrev ett översiktsverk över Danmarks historia, har en berättelse om introduktionen av de höviska idealen vid Knut den stores hov. Här är ett tydligt exempel på en medveten konstruktion av höviskt beteende. Saxo beskriver hur kungen gör detta för att utöva social kontroll; krigarnas beteende vid det danska kungahovet var så våldsamt att det störde viktiga relationer till andra kungariket.<sup>94</sup> Genom litteraturens formande av beteendemönster kunde detta våld i stället kanaliseras till andra ändamål.<sup>95</sup>

90. Tigerstedt (red.) (1967) s. 55; Lönnroth & Delblanc (red.) (1999) s. 93–96; Bandlien (2001) s. 166, not 223; Bampi (2008b) s. 11.

91. Jaeger (2006) s. 6.

92. *Ibid.*, s. 11.

93. *Ibid.*, s. 12, 20.

94. *Ibid.*, s. 13; dens. (1985) s. 136–138; Hermanson (2009) s. 86–88.

95. Jaeger (2006) s. 15. Att medeltida litteratur i sig hade själv motsägande element blir också tydligt hos Saxo. Lars Hermanson visar att Saxo talade negativt om det saxiska hovceremoniel som infördes av Svend Grathe, och Saxo varnade vidare för att höviskt beteende kunde förvekliga aristokraterna; Hermanson (2000) s. 218f.; Björn Bandlien, *Man or monster: negotiations of masculinity in old Norse society* (Oslo 2005) s. 279, som tar upp andra exempel på denna negativa syn på höviskt beteende av klerker. Se även Bloch (1977).

Kritiken mot Jaegers syn på riddarromaner som didaktiska verk är att riddarromaner presenterade en idealiserad världsbild bestående av riddare, jungfrur och ädla dåd som var fjärran från den verklighet i vilken den europeiska aristokratin levde.<sup>96</sup> Detta världsfrånvända narrativ anses av Jaegers kritiker inte kunna betraktas som en god mall för normer och värderingar då aristokraterna inte kunde identifiera sig med karaktärerna i riddarromanerna. En annan kritisk aspekt är att riddarromaner är komplexa narrativ med ofta själv motsägande motiv och handlande, och det didaktiska syftet fördes då ofta fram av författarna i syfte att ge berättelsen en legitimitet grundad i formeringen av sociala värderingar.<sup>97</sup>

För skandinavisk räkning påpekar Geraldine Barnes att tidigare forskning visserligen har betonat *riddarasögurs* karaktär av värderings-skapande litteratur men vill understryka att betydelsen av detta har underskattats: "In style and sentiment the riddarasögur have more in common with the didacticism of the Konungs Skuggsjá than is generally supposed."<sup>98</sup> Barnes anser att *riddarasögur* var avsedda för att ge den norska aristokratin en mall för ridderligt uppförande där kristen moral var central. Barnes visar att de norska versionerna utvecklar berättelserna kring kämparna, där riddaren blev den nya normen för hjälten.<sup>99</sup> Genom att *riddarasögur* utforskade det nya krigaridealet i form av riddaren tjänade riddarromanerna ett didaktiskt syfte genom att ge en idealmodell för höviskt beteende. Möjligen var detta också ett sätt att visa på en kontinuitet mellan *riddarasögur* och den heroiska skaldediktningen samt kungasagorna, även om Barnes inte tar upp den möjligheten.

Björn Bandlien visar på riddarromaners didaktiska aspekt genom att ta *Tristams og Isonds saga* som exempel. Översättaren hanterade på ett mycket pedagogiskt sätt transformationen av aristokratin från ett traditionellt vikingatida krigarideal till ett europeiskt riddarideal. Genom att låta hjälten Tristams far, Kanelangres, företa en resa till ett engelskt hov där han tränas in i de höviska idealen och snart överträffar de inhemska riddarna i höviska seder, kan denna förändring skildras såsom en önskvärd *rite-de-passage* för de som lyssnade till berättelsen.<sup>100</sup>

96. Jaeger (2006) s. 11, 16f.

97. *Ibid.*, s. 12.

98. Barnes (1975) s. 145.

99. *Ibid.*, s. 148f.

100. Bandlien (2001) s. 169. För forskning kring hövisk kultur i Skandinavien, se också

Emellertid har synen på *riddarasögur* som didaktisk litteratur kritiserats. Gerd Wolfgang Weber argumenterar i stället för deras underhållningsvärde. Weber anser att de "primarily remain 'pleasant narratives' [...] and stand at the beginning of a long tradition of entertaining Icelandic romances".<sup>101</sup> Han menar att de didaktiska elementen skall tolkas i relation till andra litterära genrer och tar som exempel de furstebiografer som ofta finns i *riddarasögur*. Till skillnad från Barnes som ser dem som furstespeglar, tolkar Weber dessa som en form av standardbiografer som ofta ses i exempelvis hagiografier.<sup>102</sup> Vidare anser Weber att de uttalanden om verkens didaktiska aspekter som finns av översättarna själva snarare skall ses som en del av en europeisk litterär tradition som återfinns i många genrer.<sup>103</sup> Här är det också möjligt att tillägga till Webers resonemang, att många av dessa genrer är sena skapelser av forskares försök att kategorisera medeltida litteratur. Weber ifrågasätter också de didaktiska motiven utifrån de grundläggande samhällsliga förhållandena på Island. Han anser att den isländska eliten inte behövde utbildas i den höviska kulturen då det inte fanns en aristokratisk elit i europeisk mening på Island.<sup>104</sup> Det sistnämnda kan emellertid inte sägas stämma överens med svenska samhällsförhållanden.

Sven-Bertil Jansson diskuterar huruvida viss svensk medeltida litteratur var avsedd som didaktisk och/eller underhållande i ett av de senaste översiktsverken kring svensk medeltida skriftkultur, och betonar att exempelvis Eufemiavisorna hade ett underhållningssyfte.<sup>105</sup> Denna avsikt återfinns bland annat i en passage i *Herr Ivan*:

The iomfrwa las ther romanz  
ena book man kallar swa a franz.<sup>106</sup>

Hans Jacob Orning, "The reception and adaption of courtly culture in Old Norse society: changing conceptions of hierarchy and networks in two versions of Tristrams saga" i Jón Viðar Sigurðsson & Thomas Småberg (red.), *Friendship in the Middle Ages* (kommande 2011).

101. Gerd Wolfgang Weber, "The decadence of feudal myth: towards a theory of *riddarasaga* and romance", i John Lindow, Lars Lönnroth & Gerd Wolfgang Weber (red.), *Structure and meaning in old Norse literature: new approaches to textual analysis and literary criticism* (Odense 1986) s. 428.

102. Weber (1986) s. 428–431.

103. *Ibid.*, s. 432–433.

104. *Ibid.*, s. 432–434.

105. Jansson (2010) s. 223. Dock antyder Jansson senare vid en diskussion om Erikskrönikan att även riddarromaner kunde ha ett didaktiskt syfte, även om det inte är så framträdande; Jansson (2010) s. 224.

106. *Herr Ivan* v. 4775f.

Aristokratiska kvinnor utgjorde en stor del av publiken vid medeltida fester, och denna passage visar också att riddarromaner kunde läsas privat. Underhållning var således en aspekt av den medeltida litteraturen som förekom vid olika tillfällen.<sup>107</sup> William Layher påpekar också att i viss norsk medeltida litteratur, som exempelvis *Möttuls saga*, säger författaren själv mycket uttalat att syftet enbart är att underhålla.<sup>108</sup> Detta kan då ställas mot en passage i *Strengleikar* där det uttalas att syftet var att både underhålla och undervisa.<sup>109</sup>

De flesta forskare som sysslat med Eufemiavisorna har betonat det didaktiska perspektivet. Gisela Vilhelmsdotter pekar på en viktig socio-kulturell aspekt kring introduktionen av riddarromaner i Sverige, nämligen det faktum att den aristokratiska miljön var relativt ny i kungariket då frälset infördes genom Alsnö stadga. Hon anser det troligt att drottning Eufemia med sin gåva avsåg att introducera förebilder för höviskt beteende.<sup>110</sup>

Massimiliano Bampi analyserar bland annat en aspekt av *Flores*, nämligen den dialogiska strukturen av vissa passager, och argumenterar för att översättarens val av direkt tal dramatiserade berättelsen och därigenom underströks vikten av den specifika passagen för åhöraren/läsaren.<sup>111</sup> Bampi menar att genom detta grepp skapades modeller för uppträdande, vilket gav riddarromanerna en didaktisk innebörd, då de tjänade ett ideologiskt syfte genom introduktionen av ett höviskt narrativ.<sup>112</sup> Fulvio Ferrari, som analyserar Erikskrönikans höviska narrativ, vill betona hövisk litteraturs ideologiska funktion: den var didaktisk så till vida att den tillhandahöll ett narrativ som omtolkade historiska händelser och personer i skenet av de höviska idealen.<sup>113</sup>

En didaktisk avsikt med de svenska riddarromanerna kan också relateras till politiska förhållanden och till den politiska ideologin och inte enbart de höviska rollmodellerna. Joseph M. Sullivans analys av *Herr Ivan* vill visa på att det är möjligt att nå översättarens syn på det svenska

107. Gisela Vilhelmsdotter visar på förekomsten av fraser i *Herr Ivan* där berättaren tydligt markerar att riddarromanen lästes högt; Gisela Vilhelmsdotter (red.), *Ivan Lejonriddaren: en medeltida roman efter fornsvenska handskrifter från 1400-talet* (Stockholm 1998) s. 13f.

108. Layher (2010) s. 117–119.

109. Layher (2010) s. 117.

110. Vilhelmsdotter (1997) s. 109.

111. Bampi (2008b) s. 6f.

112. *Ibid.*, s. 11.

113. Ferrari (2008) s. 77–79.

medeltida samhällets maktfördelning.<sup>114</sup> Sullivan anser att översättaren hade en annan syn på maktförhållanden än Chrétien, särskilt kring synen på det politiska äktenskapet, där Sullivan vill se detta som ett sätt för översättaren att reflektera kring utövandet av furstlig makt.<sup>115</sup> En sådan analys möjliggör en diskussion om huruvida riddarromaner, det vill säga litterära skapelser, även kan vara relevant källmaterial för historisk forskning. Om texter kan analyseras för att nå bakomliggande ideologiska tendenser är det också möjligt att ställa frågor kring mottagare och reception samt även mottagarnas värderingar.<sup>116</sup>

Sullivan undersöker bland annat synen på det ideala styrelseskicket i den svenska riddarromanen och jämför den med Chrétiens original för att se hur passagen blev omgjord. Sullivan anser att den undersökta passagen skrevs om med avsikt att tydliggöra översättarens syn på hur en furste skulle agera, vilket således skulle uppvisa drag som till viss del liknar furstespeglar. Ett sådant exempel är att *Herr Ivan* betonar Ivans roll som politisk ledare, vilket inte Chrétiens original gör, och den troligen mest betydande delen är vikten av att lyssna på råd från rikets aristokrater.<sup>117</sup> Sullivan stärker sedan sin analys genom en socio-kulturell koppling där han vill påvisa hur grundläggande rådet var för svenska maktförhållanden mellan kung och frälse, exempelvis genom riksrådet.<sup>118</sup> Både Erikskrönikan och annan 1300-tals litteratur, som exempelvis furstespeglarna *Um styrilsi kununga ok höfþinga* (Konungastyrelsen), understryker också vikten av att kungen måste lyssna på de råd han får av aristokratin, vilket tydliggör vikten av att undersöka dessa frågor i olika former av källor.<sup>119</sup> I Sullivans tolkning blir denna passage i *Herr*

114. Sullivan (2009) s. 20. Sullivan har tidigare publicerat en text som diskuterar synen på ungdom och ålderdom, där han vill visa att *Herr Ivans* författare har en annorlunda syn på de företeelserna än Chrétiens *Yvain*; Joseph Sullivan, "Youth and older age in the dire adventure of Chrétien's *Yvain*, the old Swedish *Haerra Ivan*, Hartmann's *Iwein* and the Middle English *Ywain and Gawain*", i Bart Besamusca & Frank Brandsma (red.), *Arthurian literature: 24: the European dimensions of Arthurian literature* (Woodbridge 2007) s. 104–120.

115. Sullivan (2009) s. 25–28.

116. Sven-Bertil Jansson, *Hövisk dikt och ohövisk: om litterär skämtan* (Stockholm 2005), s. 1f.

117. Sullivan (2009) s. 22, 28–32. Valet av episod, giftermålet mellan Ivan och Laudine, kan dock problematiseras då Ivan efter äktenskapet överger sin fru för äventyr. Är detta bilden av en ansvarsfull regent eller bilden av en Arturisk riddare?

118. Sullivan (2009) s. 29.

119. Lönnroth & Delblanc (red.) (1999) s. 96f. Bampi (2008b) s. 12 betonar vikten av en analys av andra, liknande texter för ökad förståelse av ideologi. Emellertid skall understrykas att *Um styrilsi kununga ok höfþinga* argumenterar för ärftligt kungadöme och stark kungamak;

*Ivan* ett uttryck för en ordning där frälsets plats i rikets styre var centralt för maktutövningen och där monarken till viss del underordnade sig frälsets kollektiva vilja.<sup>120</sup> Sullivans tolkning är också ett uttryck för växelverkan mellan text och samhälle.<sup>121</sup> R. Howard Bloch talar också om att det finns en likhet kring hur höviskhet porträtterades i lagmaterial och hur det senare skildrades i riddarromaner och att den bilden i sin tur senare påverkade samhället.<sup>122</sup> Sullivans slutsats, att *Herr Ivan* ger uttryck för en politisk ideologi där Ivan blir härskare över ett rike, liknar till viss del Blochs tankar kring riddarromaner då Bloch anser att höviskhet, som den uttrycks i riddarromaner, bidrog till skapandet av en mentalitet som uppmuntrade kungamaktens maktsamling.<sup>123</sup>

Slutligen kommer William Layher med en annorlunda tolkning av Eufemiavisorna. Han frångår de två tolkningarna av riddarromanernas syfte och betonar i stället nymodigheten med knittelversen då de tidigare norska exemplen var i prosaform. Det var själva lyssnandet till rimen som var det revolutionära med Eufemiavisorna, och i det fanns en anpassning till det kontinentala modet och samtidigt skapandet av en hövisk litteratur.<sup>124</sup>

Medeltida litteratur är således inte lätt att kategorisera och genrebestämma, och en polarisering i två (möjligen tre) olika uppfattningar kring riddarromaners funktion är sannolikt kontraproduktivt. Riddarromaner, likt annan medeltida litteratur, har troligen tjänat olika syften, oavsett vad de respektive författarnas uttalade syfte med texten var.<sup>125</sup> Riddarromaner kunde samtidigt vara både underhållande och didaktiska. Underhållning i sig är också exempelvis möjlig att sätta in i ett ideologiskt-didaktiskt sammanhang, då det finns en koppling mellan ett samhälles normer och värderingar och dess underhållning.<sup>126</sup> En underhållningsform som var vanlig i tidig skandinavisk medeltid var skaldekväden som direkt hyllade kungar, vilka samexisterade med rid-

se exempelvis Lennart Moberg, *Konungastyrelsen: en filologisk undersökning* (Uppsala 1984). Se valet av kung Magnus Eriksson för betydelsen av relationen mellan kung och aristokrati; Erikskrönikan v. 4440–4543.

120. Sullivan (2009) s. 31.

121. Bagerius (2009) s. 87–89.

122. Bloch (1977) s. 192.

123. *Ibid.*, s. 249–258.

124. Layher (2010) s. 128–130.

125. Bampi (2008a) s. 24–31.

126. Se Bloch (1977) s. 196, för betydelsen av social kontext.

darromaner vid bland annat norska hov för att senare helt efterträdas av dessa.<sup>127</sup> Läsningen av riddarromanerna i sin tur hyllade de höviska idealen genom att ge konkreta exempel på hur en riddare skulle uppträda och vilket beteende man skulle undvika. Berättelserna var således också moraliserande, samtidigt som de genom vissa, ibland komiska, passager också kunde vara underhållande.<sup>128</sup> I stället för att hylla kungens person genom ett skaldekväde framställdes kungens betydelse genom att porträttera det lysande hovet och kvaliteten på de riddare som bodde i kungariket, och genom uppläsningen underhölls också publiken.

### *Kungen, drottningen och hovet*

Det didaktiska elementet bör också kopplas till frågan om uppdragsgivare. Mycket av den norska riddarlitteraturen infördes och översattes på uppdrag av kungen, bland annat för att höja statusen på kungamakten.<sup>129</sup> Kungamakten verkar således ha haft ett intresse av att forma en aristokratisk identitet. Bjarne Fidjestøl anser det troligt att kung Håkons intresse för de höviska idealen var ett utfall av uppbyggandet av en kunglig ideologi och en statsmakt i det tidigmedeltida Norge. En omformning av de aristokratiska idealen och mentaliteterna i enlighet med de europeiska förlagorna låg då i kungamaktens intresse.<sup>130</sup>

Den svenska kungamakten var också delaktig, åtminstone indirekt, i formeringen av den nya aristokratiska identiteten. Fram till mitten av 1200-talet präglades det svenska samhället av kampen mellan två släkter, den erikska och den sverkerska, som båda hade legitima krav på den svenska tronen. Andra maktfaktorer i samhället var olika stormannagrupperingar som delvis var släktbaserade och som lierade sig med olika sidor under stridigheterna. Den världsliga eliten, kungamakt och aristokrati, var således splittrad, men samtidigt förenades den av vissa gemensamma intressen som exempelvis behovet av att upprätthålla en maktordning i samhället där de högsta skiktens privilegierade position bevarades och förstärktes. I och med Birger Jarls maktövertagande och de erikska och sverkerska släkternas bortfall från kampen om tronen

127. Tigerstedt (red.) (1967) s. 56.

128. Bampi (2008a) s. 24f.

129. Barnes (1975) s. 144–148, 153–154; Bloch (1977) s. 249–258; Bagerius (2009) s. 80.

130. Bjarne Fidjestøl, "Erotisk lesnad ved Håkon Håkonssons hoff", i Ingild Øye (red.), *Middelalderkvinner: liv og virke* (Bergen 1989) s. 85–88. Se också Bandlien (2001) s. 190–193, där han betonar andra kategorier av medeltida litteratur i denna transformeringsprocess.

förändrades maktlandskapet och också maktbalansen mellan kungamakt och aristokrati.

Sett i detta ljus är en passage i Erikskrönikan av största intresse. Det fanns en stormannaopposition mot kung Magnus Ladulås som delvis riktade in sig mot de seder kungamakten importerade. Dessa stormän anklagade kung Magnus för att han höll ett alltför flärdfullt hov, vilket är en tydlig anspelning på de höviska idealen som infördes. Dessa sågs uppenbarligen som främmande och accepterades inte av en av de ledande stormannagrupperingarna; åtminstone framställs det så i krönikan.<sup>131</sup> Hovet som social arena var således viktig för konstruktionen av en ny ideologi och för att förstå samhällsomvandlingen under 1200- och 1300-tal är det viktigt att analysera litteraturens roll vid hoven och samtidigt också hovens roll i det svenska medeltida samhället.<sup>132</sup> Stephen A. Mitchell diskuterar de skandinaviska hovens ökande internationalisering och dess betydelse för omvandlingen av litteraturen.<sup>133</sup> Mitchell påpekar att synen på vad som var god litteratur vid de skandinaviska hoven förändrades från skaldediktning till riddarromaner under inflytande av ett fåtal individer vid det norska hovet.<sup>134</sup>

Kungamakten etablerade således redan i slutet av 1200-talet tolkningsföreträdet för nya mentaliteter i det svenska kungariket. Det är i ljuset av detta som importen av den höviska litteraturen skall placeras.<sup>135</sup> I detta sammanhang är det av intresse att påpeka att det tyska inflytandet över det svenska hovet var stort, både direkt och indirekt. Drottning Eufemias tyska börd har redan påtalats, och dessutom var hennes morfar (eller far) Witzlav von Rügen en känd diktare.<sup>136</sup> En annan förbindelse ser vi genom kung Magnus Ladulås som var gift med Helvig, vars far

131. Erikskrönikan v. 1012–1015; Thomas Småberg, "Ideal och identiteter: föreställningar kring vänskap i Erikskrönikan och Karlskrönikan", i Lars Hermanson, Thomas Småberg, Jón Viðar Sigurðsson & Jakob Danneskiöld-Samsøe (red.), *Vänner, patroner och klienter i Norden 900–1800: rapport till 26:e Nordiska historikermötet i Reykjavik den 8–12 augusti* (Reykjavik 2007) s. 162.

132. Fuchs (2004) s. 39f.; Gaunt (2000) s. 47–49, diskuterar vikten av att analysera hoven, då utformningen av hovet påverkar hur riddarromanerna och deras ideal utformades.

133. Stephen A. Mitchell, "Courts, consorts, and the transformation of Medieval Scandinavian literature", *NOWELE* 31/32 (1997) s. 229–242.

134. *Ibid.*, s. 229–232.

135. För kungamaktens koppling till de höviska idealen, se Richard Kaeuper, "The societal role of chivalry in romance: northwestern Europe", i Krueger (red.) (2000) s. 107–110.

136. Jansson (1995) s. 60. Hennes familjeband är något oklara; Layher (2010) s. 18–23.

var greve Gerhard av Holstein.<sup>137</sup> I samband med riddardubningen av Magnus och Helvigs son, den blivande kung Birger, nämns också att en tysk hertig, Albrekt av Braunschweig, fick riddarvärdighet.<sup>138</sup> Det förekom även en betydande invandring av tyska adelsmän till Sverige. Dessa fick inflytande vid det svenska hovet då kungar använde dem till olika ändamål som en motvikt mot svenska frälsemän. Deras framträdande roll som kungars betrodda män gjorde också att de kunde förmedla tysk hövisk kultur som sannolikt spelade en stor roll för framväxten av en inhemsk hövisk kultur.<sup>139</sup>

Således fanns det ett påtagligt tyskt inslag och det är rimligt att tro att detta även fördes över till det kulturella området; det vill säga att det primärt var de tyska idealen som formade de svenska höviska idealen. Språkdiräkten i Eufemiavisorna uppvisar starka tyska tendenser, och bland Erikskrönikans förebilder kan vi se tyska krönikor.<sup>140</sup> Emellertid var också det norska hovet, en av de kanske största influenserna på de svenska höviska idealen, ett internationellt hov med exempelvis landsflyktiga danska adelsmän, och med många kontakter gentemot de brittiska öarna och Frankrike, där de litterära influenserna primärt kom ifrån.<sup>141</sup> Vidare bör det också påpekas att svenska klerker utbildades vid franska lärosäten, främst i Paris, och bör där ha kommit i kontakt med hövisk litteratur, vilket kan ha påverkat formeringen av de inhemska svenska höviska idealen.<sup>142</sup> Synen på de höviska influenserna behöver således problematiseras och kompareras för att tydligare se hur idealen anpassades till svenska förhållanden.

### *Syftet med Eufemiavisorna – avslutande reflektioner*

Introduktionen av Eufemiavisorna skall ses i ljuset av en ökande skriftproduktion i Sverige. Från slutet av 1200-talet och framåt återfinns exempelvis majoriteten av landskapslagarna och flera stadgor såsom Alsnö och Skänninge stadgor. Tillsammans med en ökande byråkratisering och

137. Mitchell (1997) s. 235.

138. Tigerstedt (1967) s. 57.

139. Jean Marie Maillefer, *Chevaliers et princes allemands en Suède et en Finlande à l'époque des Folkungar: (1250–1363): le premier établissement d'une noblesse allemande sur la rive septentrionale de la Baltique* (Frankfurt am Main 1999).

140. Jansson (1945) s. 45f., 174–201; Tigerstedt (red.) (1967) s. 63; Lönnroth & Delblanc (red.) (1999) s. 107; Layher (1999); Bengtsson (1999) s. 49; Jansson (1971).

141. Jansson (1995) s. 56–61.

142. Jansson (1995) s. 61.

en administrativ skriftlighet i riket, primärt från och med kung Magnus Ladulås tid, har denna skriftliga kultur haft en maktlegitimerande funktion.<sup>143</sup> Emellertid är den litterära produktionen i Sverige jämfört med andra europeiska och skandinaviska riken svag, särskilt vad gäller historieskrivning. Erikskrönikan är en ny form av historieverk och har främst sina förlagor i de tyska rimkrönikorna och är den första krönikan i europeisk mening i Sverige. Tillsammans med Eufemiavisorna och exempelvis Konungastyrelsen framträder här i 1300-talets början tydligt en hövisk ideologi.

Utvecklingen under 1200-talet, med en starkare statsmakt, införandet av skriftliga lagar samt stående skatter ledde fram till en ny syn på den världsliga eliten. De som utgjorde denna elit hade ett behov av att identifiera sig själva som en grupp. Eufemiavisorna var både ett resultat av nya socio-kulturella strömningar i det svenska samhället samtidigt som de var aktiva verktyg i formerandet av dessa strömningar. I och med uppkomsten av det svenska frälset uppstod ett behov av att framställa frälset som en europeisk aristokrati. Vad som växte fram var en hövisk identitet för aristokratin med riddaren som mönster, vars normer och värderingar etablerade ett beteendemönster för de inhemska frälsemännen. Riddarromaner och de ideal som framhävs i dem framstod som önskvärda för många aktörer, inte minst frälset självt. Influenserna till dessa yttringar av höviskt ideal kom också från flera håll, dels det norska hovet med sina kontakter med England, Skottland och Frankrike men också det tyska inflytandet via drottning Eufemia, dels det svenska hovet med sina frälsemän som varit i Europa, men också genom de danska och tyska aristokrater som säkerligen tog med sig sina egna höviska seder.

Kungamakten var också en stark pådrivande faktor, då den hade ett intresse i att konstruera en ny elit enligt europeiska mönster för att bland annat höja sin status. Sannolikt är ett av skälen till att kungar och drottningar var patroner till riddarromaner det faktum att dessa legitimerade den sociala ordning i vilken de var det högsta och styrande skiktet.

Samtidigt var aktiva valet av riddarromaner en viktig del i omformeringen av den svenska världsliga eliten till det nya frälset. Beställaren hade specifika syften med översättandet av just dessa riddarromaner.

143. Inger Larsson, *Svenska medeltidsbrev: framväxten av ett offentligt skriftspråk* (Stockholm 2003); Schück (2005).

Dels tjänade de som en underhållande och modeskapande gåva, dels hade de didaktiska syften och utvaldes specifikt för innehåll och språk. Forskningen har också sett dem i varierande grad som källor till förebilder för höviskt beteende, medvetna konstruktioner av höviska ideal för att transformera de krigiska idealen, narrativ för omtolkning av händelser i ett höviskt ljus eller ideologiverktyg för kungamakten. Eufemiavisorna måste emellertid sättas i perspektiv gentemot de tänkta mottagarna, det vill säga det svenska frälset. De sociala och kulturella förhållanden som existerade under tidigt 1300-tal influerades också av andra faktorer än riddarromaner, vilket gör deras påverkan svåranalyserad.

Slutligen, de höviska ideal som förmedlas i Eufemiavisorna skiljer sig åt från skildringar i riddarromaner från andra europeiska riken genom att den höviska kärleken till största delen är antingen frånvarande eller starkt nedtonad. Här följer Eufemiavisorna det norska mönstret. Vad detta betyder för förståelsen av de höviska ideal som formerades i det svenska kungariket är ännu inte diskuterat utförligt i svensk historieforskning, vilket belyser vikten av forskning som placerar Eufemiavisorna i en samhällelig kontext.

## In the company of Queens and Dukes. Reflections on medieval romances and their use in Swedish medieval research

The article argues that it is possible to gain insight into the ideology and political culture of the aristocratic elite, the "frälse", by analyzing three medieval romances from the early 14<sup>th</sup> century collectively known as "Eufemiavisorna".

The article discusses and problematizes "Eufemiavisorna" as fiction and/or a source for courtly ideals primarily by discussing the role of the translator/author. Leading scholars have shown that the translator altered passages, sometimes quite extensively. This was probably done in order to adapt the story to a Swedish audience, who might not understand the nuances of chivalric culture. Since courtly culture had found its way into Sweden prior to the introduction of "Eufemiavisorna", it is also likely that the translator/author was influenced by this when adapting the romances.

The overall purpose of romances is also discussed. Scholars have seen them as either didactic or entertaining, but recent research has interpreted romances differently and argue that they should be seen as dualistic, as both didactic and entertaining.

Courtly ideals are also discussed and placed in a European context by analyzing courtly love. It is clear that the translator/author de-emphasized this concept. In European research, courtly love is seen as an essential part of romances, and a leading scholar argues that romances and the part of courtly love in them was constructed by the clergy as a means of civilizing the aristocracy. Since courtly love is de-emphasized in "Eufemiavisorna", and instead courtly behavior, feasts and battle scenes are emphasized, this might not have been the purpose with these particular romances. Instead, it is possible the author/translator wanted to provide models of behavior in order to educate the "frälse" in European courtly culture.

Finally, the romances are placed in a socio-political context through a discussion of the formation of courtly culture and chivalric ideals in relation to Swedish courts and Swedish royal power. The influence of ideas from several European kingdoms and courts on Sweden is also discussed.

*Keywords:* Sweden, Norway, middle ages, romance, Eufemiavisorna, courtly and chivalric ideals, courtly love